

Наталія Лівіцька

ЛІРИЧНИЙ СУБ'ЄКТ «ПЕРСОНАЖНОЇ» ЛІРИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

***Анотація.** У статті розглядаються основні форми репрезентації ліричного персонажа у дитячій поезії Миколи Вінграновського. Увагу зосереджено на суб'єктній організації лірики та її естетико-функціональному призначенню. Простежуються моделі взаємин ліричного суб'єкта із автором-творцем.*

***Ключові слова:** ліричний персонаж, ліричний суб'єкт, персонажна лірика, поезія для дітей, суб'єктна організація, М. Вінграновський.*

Наукове потрактування терміну «ліричний суб'єкт» у практиці критичної рефлексії залишається досить дискусійним. В авторитетних літературознавчих виданнях [5], [6] ним часто оперують як синонімом ліричного героя або як таким, що здебільшого виступає у вигляді абстрактного «художнього узагальненого, піднесеного над біографічною емпірією образу самого автора як постаті духовної, носія певного типу свідомості» [8, с. 71-75]. «Суб'єктна організація твору» (Б. Корман) довгий час є предметом посиленої уваги російських літературознавців і теоретиків (М. Бахтіна, В. Виноградова, Б. Кормана, І. Семенко та ін.). Вони виділяють комплексну «суб'єктну структуру», що складається із автора-оповідача, власне автора, ліричного героя і героя рольової лірики [4, с. 59-67]. Досить ґрунтовно розкрито цю тему у дисертації Н. Загребельної «Ліричний суб'єкт поезії ХХ ст.: форми конституювання і репрезентації» (2007). Дослідниця, окрім власної дефініції ліричного суб'єкта «як фігури, котра: 1) об'єднує експліцитного автора й персонажа, 2) перебуває між «автором» і «героєм», 3) корелює з автором і реципієнтом» [2, с. 9], актуалізує відповідну типологію: «неперсоніфікований, абстрагований, конкретизований, фіктивний (що не суперечить автопсихологічності) та дистанційований» [2, с. 9]. Отже, пройшовши довгий шлях від античності («Поетика» Аристотеля), де суб'єкт мови ототожнювався із емпіричним автором, у сучасній науковій думці лірика вважається «специфічною формою стосунків між суб'єктами» [3, с. 13].

«Персонажна» лірика – це своєрідна модифікація поетичного жанру, у якій головним носієм авторської інтенції виступає ліричний персонаж («герой рольової лірики», за Корманом), світорозуміння і роздуми якого відмінні від внутрішнього світу автора. У межах художнього цілого функціонує не реальний поет, а виражена ним «подоба», що виявляється через «трансгресію «Іншого» (О. Ікомасова). Поняття вперше було осмислене Б. Корманом як «рольова лірика». В українському літературознавстві проблеми персонажної лірики досить глибоко досліджено у наукових студіях О. Ікомасової [3], О. Несторової, В. Смілянської [8], М. Ткачука [9, 10] та ін.

Поезія Миколи Вінграновського для дитячого кола у ракурсі суб'єкта рольової лірики досі не ставала предметом спеціальної уваги науковців. З огляду на це, визначаються **мета та завдання дослідження:**

- спираючись на тематичну класифікацію, окреслити основні форми репрезентації суб'єкта персонажної лірики М. Вінграновського для дитячої аудиторії;
- узагальнити естетико-філософські функції ліричного персонажа і моделі його взаємин із автором-творцем;

– осмислити причини вибору М. Вінграновським конкретних суб'єктів персонажної лірики кризь призму суспільно-історичних обставин другої половини ХХ століття.

Для повноти усвідомлення концептосфери ліричного суб'єкта і кращого розуміння усієї дитячої творчості поета, її внутрішніх синхронних зв'язків, проаналізуємо лірику М. Вінграновського відповідно до тематичної класифікації. Звернемося до її традиційного ідейно-тематичного поділу на громадянську, філософську, пейзажну та інтимну.

Громадянська лірика у «дитячій» інтерпретації М. Вінграновського має свої проблемно-тематичні модифікації: піднесення національної самосвідомості («Перша колискова», «Ластівко біля вікна...»), формування україноцентричних потенціалів («Величальна колискова», «Сама собою річка ця тече»), проблема митця у суспільстві («Новорічна заяча пісня», «Далекими світами...»). Розглянемо лише ті поезії, що є цікавими з погляду суб'єктної організації.

Жанр колискової у поетичній творчості М. Вінграновського асигнує найприродніший тип ліричного персонажа – батька. Роль «батька» тісно контамінує із особою автора-творця на паратекстовому рівні («Перша колискова» побачила світ у 1963 році, незадовго до народження у 1964-му сина Андрія), актуалізуючи тим самим «ефект реальності» (Р. Барт). Мова йде про те, що окремі елементи поетичного тексту співвідносяться «не так із художнім світом, як із прикметами позатекстового автора, узаконюючи його сліди в тексті» [3, с. 4]. Наведене, однак, заперечує відомий вислів Б. Кормана про те, що «в лирической системе к автору наиболее близок собственно автор, а удаленый от него в наибольшей степени герой ролевой лирики» [4, с. 174-175].

У «Першій колисковій» ліричний персонаж-батько спершу, за допомогою оригінальної метафорики, лагідно промовляє до «відкритого» адресата: *Спи, моя дитино золота, / Спи, моя тривого кароока. // Спи, моя гіллячко голуба* [1, с. 166]. Далі, використовуючи опозицію, закликає: *Та як небо в нашому Дніпрі, / Так в тобі не спить хай Україна. / Хай вона не спить в тобі повік, / Бо вона – для тебе і для світу...* [1, с. 166]. Така конфліктність художнього світу не лише служить на комунікативному рівні «ефективним засобом відродження нації...», що завжди було актуальною проблемою для українства та його поетів» [6, с. 173], а й, виявляючи глибоку сутність громадянської відповідальності автора, є ще одним виразником наближеності ліричного персонажа до автора біографічного із його нонконформістськими поглядами. Тут спостерігається тяжіння до «інтимного історизму» (О. Ікомасова), тобто впливу на становлення індивідуальної поезики автора «історичних обставин і перипетій особистої біографії» [3, с. 13].

Подібна суб'єктна структура, ідейно-тематичне та нарративне спрямування притаманні і «Величальній колисковій» (1970). Однак, архітектоніка і суб'єкт-адресат у ній відмінні. Завдяки циклічній (кільцевій) композиції літературна колискова нагадує народну пісню із приспівом. Повторюючись, кожен із трьох циклів додає новий лексичний елемент:

1. *Колисало (2. обнімало, 3. цілувало)* небо
- Білу хмару,
1. *Колисало (2. обнімало, 3. цілувало)* море
- Хвилю кару... [1, с. 354]

Такий композиційний прийом (рефрен) не лише виконує онтологічну функцію сугестування (навіювання) приемних емоційних станів чи кінцевої мети колискової – сну, а й оформлює наскрізну ідею поезії – щасливе зростання дитини у родинному теплі. Батьківські стосунки тут передаються через контамінацію символічних образів: небо – хмара, море – хвиля. Щодо суб'єктної організації «Величальної колискової», то тут основний суб'єкт ліричного нарративу – герой рольової лірики (дорослий із сімейного кола, швидше

батько), який у формі монологу звертається до дитини (сина). Про конкретного адресата свідчать «маскулінні» форманти: звертання «метелику малий», порівняння «щасливий мак» та побажання доброго зростання: «На долю і волю тополину, / Понад Дніпром, де сонце, де орли, / Понад Дніпром на світ, на Україну» [1, с. 354].

Епістемологічний погляд власне автора, проектуючись через національний ландшафт (тополя, Дніпро, криниця, мак, солов'ї) та градаційно оприявлені лінгвоментальні лексеми (щастя, сон, доля, воля, Україна), навіює латентні патріотичні мотиви щасливого виховання і зросту юного покоління у вільній Батьківщині. Таким чином, у громадянській ліриці М. Вінграновського ліричний персонаж як суб'єкт експлікації авторського «Я», актуалізуючись у руслі потенціалів гуманності та національної детермінованості, виражає українотворчу інтенцію автора-творця. Дискурсивна практика М. Вінграновського у жанрі літературної коліскової була новаторською, оскільки митець, опираючись на національний ґрунт, удосконалив канонічну строфу колісанки через оригінальність форми, метафорично-образний зміст, ідейну наповненість.

Філософські роздуми ліричного суб'єкта наближені до медитації. Їх екзистенційність «відбиває нове світорозуміння, історичний погляд на дійсність, прагнення ліричного суб'єкта зробити її гуманною і справедливою» [9, с. 40]. Подібна поезія знаходить своє вираження у лаконічному жанрі стансів (мініатюрна медитативна лірика). У М. Вінграновського це здебільшого чотирирядковий ліричний вірш із ямбічних строф та неповторюваною, перехресною чи паралельною римованою моделлю. Філософський вектор зумовлює осмислення кола вічних тем: роль особистості в контексті всесвіту («Над чорнобривцями в саду...»), творчість і руйнація («Під рябими кущами вухатими...»), людина і природа («У полі спить зоря під колоском...», «Прилетіли гуси, сіли у воротах...», «Отакого літа ми не мали...»). Невеликий розмір стансів – широке інтерпретаційне поле, що розвиває глибокі мислительні операції у реципієнта-дитини: «Над чорнобривцями в саду / Останнє яблуко висить. / Останній лист упав на чорнобривці / Вчора» [1, с. 162].

Суб'єктна структура поезії «Під рябими кущами вухатими...» (1964) сполучається в ієрархічно організоване ціле із філософською завершеністю. Ліричний суб'єкт як екзистенціаль поета у стані «ліричної концентрації» (Т. Сільман) виголошує символічну художню дійсність, яка оприявнює історично зумовлену проблему творчості: *заєць* – символ митця; *капуст* – його творіння; *дорога у стерні* – нелегкий «шлях» творчості; *вухаті кущі* – складне оточення; *город* – дорога «манівцями» (околицею); *поле* – символ життя, світу: «Під рябими кущами вухатими, / Де стерня босі ноги коле, – / Зайці котять передніми лапами / По городах капусту в поле» [1, с. 163].

«Ліричне «я» в таких поетичних текстах, – за словами М. Ткачука, – не втрачає ні біографічної, ні внутрішньої визначеності» [9, с. 41]. Подібна проблематика продовжується у поезії «Новорічна заяча пісня» (1970). Суб'єкт свідомості тут – множинний герой рольової лірики, «скомплікована суб'єктна форма» (М. Ткачук) якого часто граматично виражена займенником «ми» (лише раз персоніфікантом «зайці-русаки», що однак має натяк на олюдненість: «сьогодні ми й собі йдемо як люди»). На першому плані – зовнішній дієгезис (Новий рік як час, коли «ми можемо не боятися», Дід Мороз, символічні образи ластівок (українських митців-емігрантів), які прислали «вітальні телеграми», та вітрів (тодішньої політики уряду), що «вуха труть, аж в носі коле нам» та ін.). Прихований зміст стає очевидним у другому (заключному) циклі кільцевої композиції, що сприяє активізації експресивного наративу: «Хоч раз в житті ми можемо не боятися, / Не плутать свої заячі сліди! / Ти ж, вовче, не взувайсь в старі у вовчі капці, / І ти, лисице, ти з біноклем не ходи!» [1, с. 267].

Очевидно, дитяча література, не сковуючи зображально-виражальних потенціалів митця, виконувала функцію «тихого пристановища» для подібних творів М. Вінграновського у часи інакодумства (60-70 роки ХХ століття).

Ліричний суб'єкт пейзажної лірики М. Вінграновського для дітей «не обмежується міметичними замальовками довкілля» [5, с. 195], а виступає формотворчим сигніфікатом естетичного ідеалу художньої дійсності. Зливаючись із природою в одне ціле, перехреснюються їх свідомості і непомітно розчиняються у тексті. «По мере того, як суб'єкт сознания становится и объектом сознания, он отдаляется от автора» [4, с. 174], – говорив Б. Корман. У суб'єктно-об'єктних відносинах такого типу явище навколишнього світу, будучи апріорі «вторинним суб'єктом мови» (Б. Корман), виголошує більше фактичного матеріалу, тому йому відводиться роль головного виразника авторської інтенції у тексті, а носієм свідомості автора залишається власне автор чи автор-оповідач («первинний суб'єкт мови», за Корманом). Показовими у цьому випадку є поезії «Приспало просо просеня...» та «Почапали каченята...», де монолог проса і каченят займає практично весь текстовий простір, а сам автор (у різних вираженнях) виконує функцію «підведення» (надає слово). У першій поезії слова ліричного персонажа беруться у лапки, тому розпізнати суб'єкта мови неважко: «Йому сказало просо: «Спи, / Заплющ косеньке око...» [1, с. 265]. У другій – бачимо лише сумнівну двокрапку. Власне автор і ліричний персонаж (скомплікована зооморфна маска «каченят») у рамках художнього цілого зливаються воедино, межі їх вираження розчиняються: «Почапали каченята / та по чаполотті / каченята-чапенята: / сухо нам у роті...» [1, с. 266]. У такому випадку свідомість героя рольової лірики знаходиться на трьохступеневій віддаленості стосовно свідомості автора (автор – власне автор – ліричний персонаж). Це, услід за Б. Корманом, найвіддаленіша позиція, яку може займати ліричний суб'єкт відносно автора.

Часто у пейзажній ліриці М. Вінграновський апелює до діалогізації мовлення («Озирались маки: що таке?...», «Іде кіт через лід...», «Куди тобі, сонечко?...», «Синичко, синичко...»). Це ефективний прийом «приваблювання, привертання і підтримування уваги в дитячому тексті» [7, с. 15]. Бахтінське персоналістсько-онтологічне трактування ліричного діалогу продовжує розгортатися у студіях Б. Кормана, С. Бройтмана, М. Гіршмана та ін. Зокрема, Б. Корман акцентує увагу на ідеї «поетичного багатоголосся», що свідчить про наявність у ліричному цілому «чужої свідомості» (героя), відмінної від головної [4, с. 181].

Здебільшого лірика митця такого типу репрезентує «гру в розмову» (Е. Огар) на основі запитально-відповідального діалогу: «– Куди тобі, сонечко? / – До зими. / – Ось моє віконечко! / – Підвези...» [1, 242]. Подібні поезії особливо цікаві для реципієнт-дитини, так як співмірні із його онтологічною потребою у пізнанні. Виходячи із розуміння С. Бройтманом діалогу як «інтерсуб'єктності», тобто своєрідних взаємин між суб'єктами, через які реалізується смисл твору, спробуємо здійснити класифікацію типового пласту поезій М. Вінграновського за кількістю суб'єктів. В основному діалогічна лірика поета є трьохсуб'єктного типу: автор-оповідач і два учасники діалогу («Озирались маки: що таке?...», «Іде кіт через лід...», «Грім»). Останні – це переважно персоніфіковані образи явищ природи (*сонечко, кіт, зима, синичка, мак, вітер, груша, грім*) чи персонажі-діти: «Іде кіт через лід / Чорнолапа на обід. / Коли чує він: зима / Його біла підзива. / – Ти чого йдеш через лід / І лишаєш чорний слід? / – Бо я чорний, – каже кіт, / – Я лишаю чорний слід...» [1, 248].

Діалогічна поезія без «слідів» власне автора чи автора оповідача – двохсуб'єктна («Куди тобі, сонечко?...», «Синичко, синичко...»). У ліриці такого типу персонаж-дитина,

наділений індивідуалізованими якостями, перебирає на себе потенції автора і заводить розмову без «оголошення»: «...– Сороко, сороко, / А де твоя сорочка, / Що ти на сніжини / Та без сорочини? / – Була на хрестинах, / Ще й на іменинах. / Мені ті хрестини, / Що без сорочини» [1, с. 246].

Своєрідна форма діалогізації притаманна поезії «Що робить сонце уночі...». Тут ліричне «я» ототожнюється з автором-оповідцем, носієм і виразником колективної свідомості, мудрості, досвіду. Діалог як такий у поетичному тексті не прочитується, оповідач задає запитання і сам на них відповідає. Односуб'єктний діалог визначає автокомунікацію: «Що робить сонце уночі, / Коли у лісу на плечі / Тоненька зіронька сидить, – / Що робить сонце? Сонце спить. / Що робить місяць по ночах, / Коли земля йому в очах, / Земля, ромашка і вода, – / Тоді він сонце вигляда...» [В1, с. 218].

Таким чином, для дитини-реципієнта діалогічність – це не лише «посвячення у знання» (Е. Огар), а й специфічна форма знаходження себе у навколишньому світі (природі і соціумі) й усвідомлення його невід'ємною частиною. Анімалізм – улюблений прийом митця в поезіях пейзажного та інтимного характеру.

Інтимна лірика М. Вінграновського дитячого кола виявляє свої модифікації у родинній ліриці («Перепеленят перепелиці...», «Сон», «Як ішли Неквапи зиму зимувати») і ліриці дружби («У срібне царство цвіркунів...», «На рябому коні прилетіла весна...», «Молоденька хмаринка...»). Нагадаємо, що, безперечно, така класифікація є умовною, так як кожна поезія наділена принаймні двома-трьома ідейно-тематичними векторами. Для прикладу, згадані колискові М. Вінграновського («Перша колискова», «Величальна колискова») як онтологічний жанр родинної лірики містять виразні громадянські мотиви.

Ліричний суб'єкт родинної лірики митця переймається ніжними почуттями дитинного зростання під материнською опікою. Так, скажімо, у поезії «Сон» лексема «цвіте» повторюється у вірші п'ять раз, набуваючи композиційної функції анафори: Цвіте куга, цвіте пасльон / Цвіте при хмарі хмареня, / І зірка недалечко / Цвіте його крилечко / Цвіте на небо, на політ [1, с. 236]. Образ цвіту символізує перспективу екзистенції «на щастя», «на добро». Паралельно до лексеми «цвіте» по три рази вживаються лексична форма «при мамі»: У комишах при мамі / Солодкий сон при мамі / В гніздечку біля мамі [1, с. 236] та персоналізоване найменування головного персонажа ліричного наративу – «каченя»: Проснулось каченя собі / І снився каченяті сон / І чуло сонне каченя [1, с. 236]. Звідси прочитується загальнопоетична кодова інформація – цвіте каченя при мамі, що оприявнює головний ідейно-тематичний зміст поезії.

Практично усі дитячі вірші поета наснажені екзистенціалом дружби, цінності якої спрямовані на розвиток гуманної особистості. Показовою у цьому плані є поезія «Молоденька хмаринка...», де ліричний персонаж-дитина, щиро переймається чужим горем і завжди готовий прийти на допомогу іншим. Юний персонаж, бачачи, що хмаринка загубилася, хвилюється: «Молоденька хмаринко, / Нема в небі хатинки, / То ж куди ти, хмаринко, підеш?» [1, с. 244]. І довго не думаючи, відкрито запрошує: «Молоденька хмаринко, / Йди до нас у хатинку – / Під вікном у нас вишня цвіте» [1, с. 244].

Цікавою у контексті цієї тематики є поезія «На рябому коні прилетіла весна...». Тут бачимо зміну ліричного персонажа за дедуктивним методом пізнання. У першій строфі «автор-персонаж» (Н. Загребельна) розкривається через скомпліковану подобу «дітей»: «На рябому коні що везла – не везла, / Але дещо і нам привезла для малечі» [1, с. 244]. А наприкінці поезії, повертаючись до конкретного («одного із»), виявляється через однину «дитина»: «І мені привезла все, що треба мені, / Але що привезла, не скажу, – таємниця» [1, с. 244]. Образ весни тут релевантний архетипу «матері-землі» (К. Юнг), що жи-

вить кожне живе створіння: «Горобцям привезла по три пуди зерна, / По два пуди зерна їх сусідам – синичкам. / Снігурам по пуду, аби кожен з них знав...» [1, с. 244]. Таким чином, трансформація ліричного «ми» у «я» передає авторське розуміння значущості окремої живої істоти у всесвіті, особливо коли мова йде про особу дитини.

Микола Вінграновський, розвиваючи творчі здобутки О. Олеся, Г. Чупринки, П. Карманського, М. Вороного та ін., по-своєму майстерно продовжив символістські тенденції у поезії другої половини ХХ століття. Ліричний персонаж його дитячої лірики в умовах «атемпоральної активності «Іншого» [3, с. 12] тяжіє до такого типу реалізації свідомості автора, як «одухотворення» (О. Ікомасова). Будучи принциповою формою композиційного завершення, «одухотворення» справедливо властиве саме символізму із його розумінням «всесвітнього буття» невіддільним від особистих реакцій» [3, с. 13].

Вінграновський-творець, делегуючи роздуми ліричному персонажу, не одягає маску власне через її презентабельність, зосередженість на зовнішній фактурі, а виконує відповідну роль, здійснюючи при цьому абсолютне і глибоке перевтілення. Зважаючи на «дитячий ґрунт», основними репрезентантами суб'єкта персонажної лірики є зооморфні і флористичні олюднені ролі («заець», «качечка», «мак», «просо»), а також ролі «дитини», «батька», «літньої людини» (дорослого із сімейного кола). Часто у дитячій ліриці автор звертається до «скомплікованих суб'єктних форм» (М. Ткачук), пов'язуючи особисте із суспільним, та діалогізації мовлення задля дитячої онтологічної потреби у пізнанні і комунікативній успішності. В окремих поезіях простежується зв'язок ліричного персонажа із біографічним автором, що засвідчує «ефект реальності» (Р. Барт) та латентний історизм творчості митця.

Література

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський. – Т.1. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
2. Загребельна Н. К. Ліричний суб'єкт поезії ХХ ст.: форми конститування і репрезентації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Н. К. Загребельна. – Київ, 2007. – 14 с.
3. Ікомасова О. Г. Естетичні функції ліричного героя (на матеріалі української поезії початку ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. Г. Ікомасова. – Донецьк, 2007. – 19 с.
4. Корман Б. О. Избранные труды по теории и истории литературы / Б. О. Корман / предисл. и составл. В. И. Чулкова. – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1992. – 236 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт. – уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження / Е. І. Огар // Вісник СумДУ. – №3 (87). – 2006. – С. 10-17.
8. Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація) / В. Л. Смілянська. – К.: Наукова думка, 1981. – 263 с.
9. Ткачук М. Дихотомічна структура «Вольних» та «Тюремних» сонетів Івана Франка / М. Ткачук // Слово і час. – К. – 2006. – № 8. – С. 40-45.
10. Ткачук М. Лірика Івана Франка: монографія / М. Ткачук. – К.: Світ знань, 2006. – 296 с.

Nataliya Livitska

**The Lyrical Subject in «Personages»
Poetry for Children by Mykola Vingranovskiy**

Summary. In the article is discussed basic forms of lyrical personage representation in the children's poetry by M. Vingranovskiy. Attention is focused on the subject of poetry and its aesthetic and functional purpose. The model of lyrical subject relationships with the author-creator is traced.

Keywords: lyrical character, lyrical subject, «personages» poetry, poetry for children, subjective organization, M. Vingranovskiy.

Наталья Ливицкая

**Лирический субъект «персонажной»
лирики для детей Николая Винграновского**

Аннотация. В статье рассматриваются основные формы репрезентации лирического персонажа в детской поэзии Н. Винграновского. Внимание сосредоточено на субъектной организации лирики и ее эстетико-функциональном назначении. Прослеживаются модели взаимоотношений лирического субъекта с автором.

Ключевые слова: лирический персонаж, лирический субъект, персонажная лирика, поэзия для детей, субъектная организация, Николай Винграновский.